TECHNOLOGIE IN DE LANDBOUW: UITDAGING VOOR DE NATUURBESCHERMING

Teo Wams, Henny van der Windt

Leek, mei 1977. Uit protest tegen het 'dwang-tankmelkplan' van de DOMO brengen zestig boeren uit het Zuidelijk Westerkwartier demonstratief hun melk met een gehuurde vrachtwagen naar de melkfabriek van 'de Zuidoosthoek' in Oosterwolde. Deze aktie volgt op een rondschrijven van de DOMO-fabriek in Marum, waarin wordt meegedeeld dat alle boeren in het gebied per 1 november 1977 een melktank moeten hebben. Na deze datum zullen namelijk geen melkbussen meer opgehaald worden.
Dit is slechts één van de vele tekenen van onrust onder boeren overal in Nederland naar aanleiding van de voortvarende manier waarop de zuivelindustrie in de jaren '70 de melktank invoerde. Een ander voorbeeld komt uit september 1978. Tachtig woedende veehouders bezetten toen de zuivelfabriek in Hoogeveen en hielden een dag lang vier bestuursleden van de DOC (Drents-Overijsselse Combinatie) vast. Aanleiding was de tankmelkplannen van die koöperatie. En in Drente verzamelden aktievoerende boeren zo'n 1000 handtekeningen onder kollega's. Er tekenden zelfs velen die al een melktank hadden, om te protesteren tegen de dwang op hun kollega's.
Het verzet tegen de invoering van de melktank is geen op zichzelf staand incident. In de najaar 1983 uitgekomen nota 'Boer blijven' schrijft het Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt (NAJK): "... wanneer met betrekking tot de technische ontwikkeling in zijn algemeenheid en de mikro-elektronika en de daarmee samenhangende automatisering in het bijzonder de zaak op z'n beloop wordt gelaten is de kans groot, dat de niet te stuiten automatiseringsgolf een nieuwe ronde zal inluiden in de wedloop naar grotere en minder bedrijven. Van verbetering van het welzijn van de meerderheid van de agrarische beroepsbevolking zal nauwelijks sprake zijn."

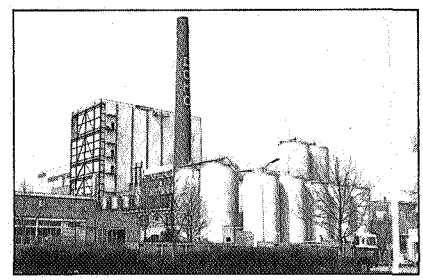

Domo

Momenteel heeft zo'n 80 procent van de melkveehouders een koeltank op het bedrijf. In de jaren zestig en zeventig heeft deze methode van melk opslaan de melkbus grotendeels verdrongen. Zoals we hierboven zagen, heeft deze ontwikkeling bij veel boeren tot kritiek en verzet geleid.

Wie heeft er voor gezorgd dat de invoering van de melktank toch zijn beslag kreeg?
In het begin van de jaren '60 nam een onderzoeksinstelling van de overheid het initiatief om de eerste melktank uit Amerika naar Nederland te halen. Na enig experimenteren op kleine schaal zette de overheid in samenwerking met de zuivelindustrie een aantal regionale proefprojekten op, waaronder twee in DOMO-gebied: rond Bedum en bij Emmen. Toen de proefprojekten suksesvol bleken en grotere boerenbedrijven op eigen initiatief tanks begonnen te plaatsen, veranderde de aanvankelijke terughoudendheid van de zuivelindustrie in enthousiasme. Voor de zuivelindustrie betekent de melktank een forse besparing op de transportkosten (twee maal per week melk ophalen in plaats van twee maal per dag!). En de mogelijkheid de melk over grotere afstanden te transporteren maakt verdere centralisatie van de melkverwerking mogelijk. Om voluit te kunnen profiteren, moest echter wel het bussentransport opgeheven worden. De DOMO was de eerste zuivelindustrie die daartoe een plan opstelde, dat voorzag in een geleidelijke afbouw van bussenlijnen tot 1980. Het was dit plan, dat de hierboven beschreven protesten opleverde.

Hoe kon een dergelijk plan tot stand komen in een koöperatie die toch eigendom is van de boeren?
Een belangrijke oorzaak is de struktuur van een koöperatie als de DOMO. Deze is getrapt, wat betekent dat de boeren geen rechtstreekse invloed op het beleid hebben. Een tweede faktor is de snel toegenomen ingewikkeldheid van het bedrijf. De DOMO is uitgegroeid tot een echte multinational, met een uitgebreide top met specialisten op technisch en ekonomisch terrein. Hier wordt het beleid uitgestippeld, zodat de invloed van de boeren in wezen alleen nog formeel bestaat. De steevaste reaktie van de DOMO-direktie op alle boeren-protesten tegen het tankmelkplan was, dat het om een demokratisch genomen besluit ging, waar niet meer aan te tornen was. Juridisch gezien had ze daar gelijk in. De enige aktie die niet stuk liep op de

Melkontvangst station

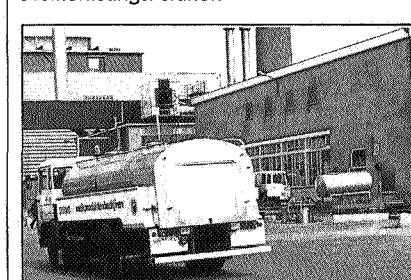

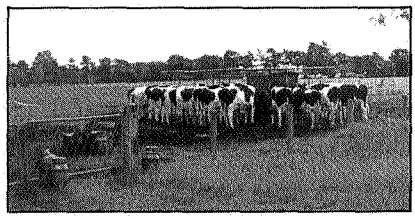

Melkmachines

houding van direktie en bestuur was die in het Zuidelijk Westerkwartier. Daar wisten de boeren opschorting van de DOMO-plannen af te dwingen.

Kleine boeren

Wat betekent een technologische ontwikkeling als de invoering van de melktank nu voor de boeren?

Bij het beantwoorden van deze vraag ontdekken we al snel dat men eigenlijk niet van de boeren kan spreken. Eén van de aktievoerders in het ZWK zei tegen de Leekster Courant: *"Het verplichte tankmelkplan dat de DOMO voert, is gewoon een sanering van kleine boeren. Er is geen plaats meer voor een boer, die zo'n twintig koeien melkt."* Deze boer kwam tot zijn uitspraak doordat plaatsing van een melktank onvermijdelijk een aantal aanpassingen op het bedrijf met zich meebracht. Hiertoe behoren de inrichting van een melklokaal met krachtstroom en heet stromend water en verharding van het erf voor de tankwagen van de Rijdende Melk Ontvangst (RMO). Wie melk in de tank leverde, kreeg weliswaar een toeslag, maar voor de kleinere bedrijven was die nauwelijks voldoende om de lopende kosten als tankhuur, gas, water, elektriciteit en schoonmaakmiddelen van te betalen. Ook een subsidieregeling van de overheid voor boeren met 11-28 koeien kon de pijn niet verhelpen. Veel boeren, met name ouderen en boeren met kleine of gemengde bedrijven keerden dan ook de melkveehouderij de rug toe. Dit heeft ongetwijfeld een belangrijke bijdrage geleverd aan de dramatische daling van het aantal DOMO-boeren tussen 1970 en 1980: van 8100 naar 3800!! Wat deze sanerende werking betreft is de melktank geen uitzondering. De komst van de melkmachine in de jaren '50 en '60 heeft ook een golf van bedrijfsbeëindigingen met zich meegebracht. En in een recente studie over de toepassing van biogasinstallaties is te lezen dat bij de huidige stand van techniek en ekonomie zo'n installatie over het algemeen uit kan op bedrijven met meer dan 170 melk- en kalfkoeien of meer dan 1250 mestvarkens. In dit geval zijn het dus alleen de zéér grote bedrijven die profiteren.

Modernisering en arbeidsverlichting

Voorstanders van ongeremde technologische vooruitgang in de landbouw stellen dat daardoor het werk van de boer veraangenaamd kan worden en de produktiviteit verhoogd. In de praktijk blijkt dit slechts gedeeltelijk op te gaan. Voor de grotere bedrijven was de invoering van de melktank een uitkomst. Men hoefde nu niet voor tweemaal daags een groot aantal melkbussen naar de weg te zeulen. Bovendien legden deze boeren vaak ook een melkleiding aan, waardoor de melk rechstreeks van de koe naar de tank stroomt. Een echt modern melkwinningssysteem bestaat uit een doorloopmelkstal, melkleiding en melktank. Veel boeren met een ligboxenstal hadden de eerste twee al. Voor hen betekende de komst van de melktank dus de volgende schakel, die het systeem vervolmaakte en daarmee verdere ontwikkeling van het bedrijf mogelijk maakte. Op de kleinere bedrijven liep het allemaal heel anders. Daar moest de melk nu in plaats van naar de weg naar de tank gebracht worden. Wanneer dit met emmers of bussen gebeurt is het zwaar werk. Het nemen van een verrijdbaar tankje voor dit doel brengt weer kosten met zich mee. En de aanleg van een melkleiding is op deze, vaak onpraktische bedrijven helemaal duur. In een open brief aan de DOMO schreven PvdA, PPR en PSP in Drente in 1975: *"Het valt niet te ontkennen, dat het tankmelken voor veel landbouwers een goede zaak zal zijn, vooral voor de zg. ontwikkelingsbedrijven. Maar wij moeten vaststellen, dat een grote groep zover nog niet is".*

Hierboven gaven we al aan, dat een deel van de kleinere boeren koos voor bedrijfsbeëindiging. Anderen probeerden de door het tankmelken veroorzaakte extra kosten te kompenseren en zo mogelijk ook nog te profiteren van de mogelijkheid tot arbeidsverlichting. Dit betekende dat door de komst van de melktank veel bedrijven uitgebreid en gemoderniseerd werden. Zo'n aanpassing bleef deels beperkt tot een kleine uitbreiding van de veestapel. Maar er waren er ook die het grondiger aanpakten en tot nieuwbouw overgingen, bijvoorbeeld een ligboxenstal. Deze effekten waren zo omvangrijk, dat verschillende direkt betrokkenen ons zeiden dat ze de invoering van de melktank als een revolutie in de melkveehouderij beschouwen. De langzamerhand op gang komende invoering van de komputer in de landbouw kan voor vergelijkbare effekten zorgen. De mi-

Melktank

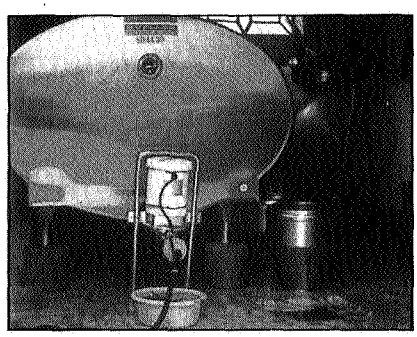

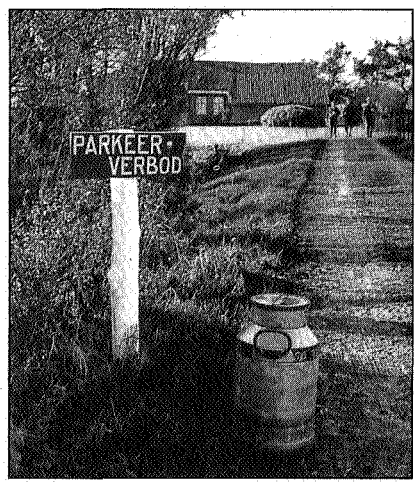

kro-elektronika is op een drietal gebieden toe te passen:
1 Bij het produktieproces op het bedrijf (automatische krachtvoerdosering per koe, klimaatregeling, geautomatiseerde transportsystemen e.d.).
2 Bij de administratie.
3 Bij het gebruik maken van informatie van buitenaf, zoals melkkontrôlegegevens en dagprijzen van ruwvoer.
Het NAJK verwacht dat de invoering van de mikro-elektronika gevolgen voor de boeren zal hebben, zoals we die ook bij de melktank zagen. De komputer maakt het mogelijk meer koeien per man te melken. Onder de huidige omstandigheden zal de boer daar zeker gebruik van maken. Dit leidt op zich al tot een vergroting van de verschillen tussen de bedrijven. Hier komt nog bij dat met name de grotere bedrijven van de komputer zullen profiteren. Ten eerste omdat hij voor hen beter betaalbaar is en ten tweede omdat automatisering vooral inspeelt op problemen van grote bedrijven.

Natuurbeschermers en technologie
De meeste natuurbeschermers beseffen dat er een verband is tussen technologische ontwikkelingen in de landbouw en de achteruitgang van natuur en landschap. De invoering van de kunstmest en de opkomst van chemische bestrijdingsmethodes vormen daarbij de bekendste voorbeelden. Maar ook het toenemend gebruik van zware machines en veranderende maai-regimes worden genoemd. Deze inzichten zijn echter weinig diepgaand en leiden vaak tot een afwijzing van iedere vorm van 'modernisering'. Aangezien deze een heel belangrijk kenmerk is van de nu gangbare landbouw, komt men dan tot de konklusie dat alleen door alternatieve landbouw of reservaatsvorming nog enige natuur gered kan worden. Zoals uit de overige artikelen in dit nummer blijkt, kiest de 'nieuwe natuurbescherming' een andere benadering. Deze beweging probeert samen met boeren te komen tot een landbouw die zowel wat milieu-effekten betreft als uit sociaal oogpunt aanvaardbaar is.

Meststrooien

In zo'n aanpak past geen simpele afwijzing van iedere technologische ontwikkeling. Er zijn immers ook nieuwe technieken denkbaar die het milieu sparen, bijvoorbeeld op het gebied van de mestverwerking, de terugwinning van warmte uit melk of nauwkeuriger en zuiniger bespuitingstechnieken. Of technieken die sociaal gezien voor boeren voordelen opleveren en er voor het milieu nauwelijks toe doen. *De nieuwe natuurbescherming moet dus kriteria ontwikkelen voor de wenselijkheid van technologische ontwikkelingen in de landbouw.* Om een bepaalde ontwikkeling aan die kriteria te kunnen toetsen, is inzicht nodig in de — te verwachten — milieu-effekten van die ontwikkeling. Daarnaast moet gewerkt worden aan een strategie om, liefst samen met boeren, greep te krijgen op de technologie en deze in een gewenste richting om te buigen.

Milieu-effekten
De invoering van de melktank heeft verschillende milieugevolgen met zich meegebracht. Allereerst zijn er effekten die regelrecht voortvloeien uit plaatsing en gebruik van

melktanks. Hierbij kunnen we denken aan het veranderend aanzien van boerenerven door verharding en vervuiling van omringende sloten door het lozen van afvalwater van de tankreiniging. Belangrijker zijn echter de effekten die indirekt door het tankmelken teweeggebracht zijn. Deze zogenaamde 'geïnduceerde effekten' vloeien voort uit het feit dat — zoals hierboven geschetst — de melktank een versnellende invloed heeft gehad op het proces van sanering en modernisering in de melkveehouderij. De belangrijkste gevolgen hiervan zijn samen te vatten in twee termen: specialisatie en intensivering. Specialisatie treedt zowel per bedrijf als per streek op. Op het Drents plateau waren enkele tientallen jaren geleden nog erg veel gemengde bedrijven. De akkerbouw werd op de hooggelegen essen bedreven, de veeteelt in de lager gelegen beekdalen. De 'ontmenging' leidt er toe dat de variatie in het landschap kleiner wordt. Er blijven vooral maisakkers en grasland over. Hierdoor neemt ook de rijkdom van flora en fauna af. De Veenkoloniën is een voorbeeld van een streek waar de melkveehouderij vrijwel geheel verdwenen is. Het ontbreken van organische mest leidt er toe dat de grond van de aardappelakkers sterk verarmt en dreigt weg te waaien. Tegelijkertijd kampt men elders met mestoverschotten!
Intensivering betekent dat het aantal koeien per arbeidskracht en per hektare toeneemt. Dit gebeurt wanneer de veestapel uitgebreid wordt, aangezien er bijna nooit evenredig grond bijgekocht wordt. Deze is immers schaars en duur. Intensivering betekent dat er meer mest geproduceerd wordt, die meestal in de vorm van drijfmest over het land uitgereden wordt. Het op het land brengen van toenemende hoeveelheden drijfmest brengt verschillende milieuproblemen met zich mee. Door intensivering neemt ook de behoefte aan veevoeder toe, wat bijvoorbeeld kan leiden tot vaker en vroeger maaien of tot een intensieve beweiding van het grasland. Het laatste is met name nadelig voor weidevogels. Een voorwaarde voor intensivering is het toegankelijker maken van het land, bijvoorbeeld door diep-ontwatering en de aanleg van verharde kavelwegen. Met name ontwatering heeft grote gevolgen voor flora en fauna van de weidegebieden.
Een laatste gevolg is de verbetering van plattelandswegen. De DOMO heeft in Drente het initiatief genomen tot het opstellen van een plan dat alle plattelandswegen berijdbaar moest maken voor de RMO. Hier zijn verschillende wegverzwaringen en -verbredingen uit voortgevloeid. Behalve dat de landweg door een dergelijke ingreep een ander aanzien krijgt, treedt ook het effekt op, dat een betere weg meer verkeer aantrekt (toerisme), waardoor in dat gebied meer verstoring van bijvoorbeeld weidevogels optreedt.

Kriteria
Op basis van de gegevens over de melktank kunnen we een aantal kriteria opstellen voor de aanvaardbaarheid van een technologische ontwikkeling:
1 De procedure van de invoering moet *demokratisch* zijn en boeren niet de vrijheid ontnemen het eigen bedrijf te 'besturen'.
2 Een nieuwe technologie is alleen aanvaardbaar als deze de *inkomens en sociale omstandigheden* van boeren — minimaal — niet negatief beïnvloedt.
3 De *werkgelegenheid* in de landbouw mag er niet nadelig door beïnvloed worden.
4 Een nieuwe technologische ontwikkeling mag niet strijdig zijn met het streven naar *beheersing van de produktie-omvang.*
5 Er moet voorkomen worden dat de direkte

De Friese Greidhoek

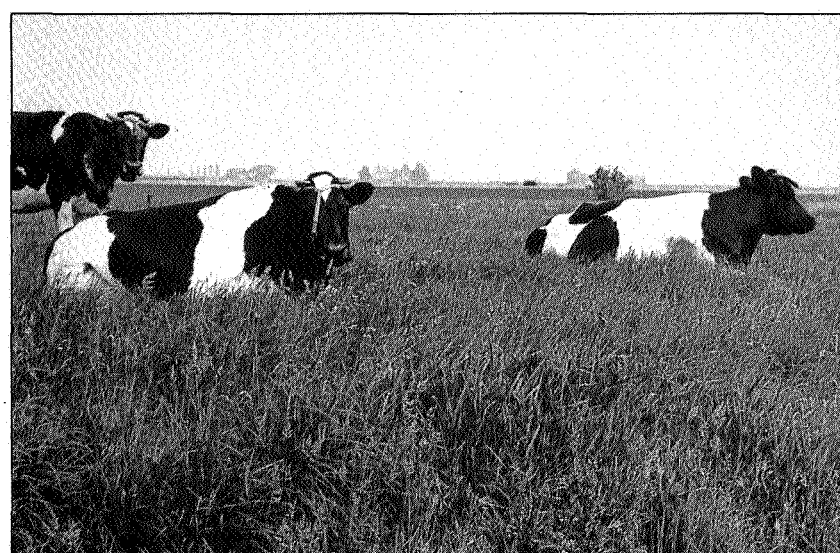

of indirekte effekten van zo'n ontwikkeling nadelig zijn voor het *milieu* of leiden tot *energieverspilling.*

Alternatieven

Hoe zou een alternatief van de natuurbescherming op basis van deze kriteria er uit kunnen zien?

In het geval van de melktank was het niet verstandig geweest om te proberen de invoering tegen te houden. De alternatieven hadden met name de *manier van invoeren* moeten betreffen. Het is immers juist de *dwang* tot het nemen van een tank die heeft geleid tot een stroom van bedrijfsbeëindigingen en tot versnelde groei en intensivering van de blijvers. Daar komt bij dat er ook boeren waren, voor wie de melktank een belangrijke vooruitgang betekende. Het zou onzin zijn deze groep een verlichting van de arbeid te ontzeggen. Bovendien richtte ook het boerenprotest zich tegen de manier van invoeren. Het was voor de natuurbescherming goed mogelijk geweest om daar bij aan te sluiten. Konkrete alternatieven hadden kunnen zijn: geen gedwongen plaatsing van melktanks; zodanige toeslag op tankmelk dat ook kleine boeren quitte konden spelen en speciale steunregelingen voor kleine bedrijven. Deze samenwerkingsmogelijkheden zijn destijds door de natuurbescherming niet aangegrepen. Wel draait er sinds enige tijd bij Wommels met steun van Natuurmonumenten een projekt waarbij een aantal boeren gezamenlijk een melktank gebruikt. Ieder brengt daar dagelijks zijn eigen melk heen. Verder wordt de tank twee maal per week op de gebruikelijke manier door een RMO leeggezogen. Wanneer dergelijke samenwerkingsverbanden op ruimere schaal ingang hadden gevonden, was heel wat ellende te voorkomen geweest. Een zelfde aanpak zou ook de voordelen van een biogasinstallatie of windmolen binnen het bereik van kleinere bedrijven kunnen brengen. Het is overigens goed mogelijk om

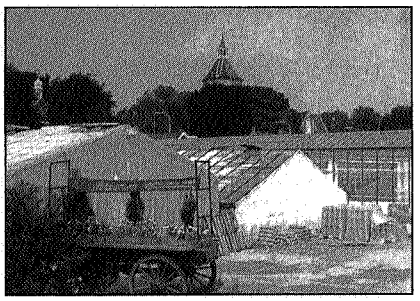

Tuinbouw bij Middelstum

naast deze 'indirekte' milieu-eisen ook heel direkte voorwaarden te stellen aan de invoering van een nieuwe technologie. Bij de melktank hadden bijvoorbeeld eisen gesteld kunnen worden aan energieverbruik en behandeling van het afvalwater.

Ook de invoering van de mikro-elektronika lijkt vooralsnog niet volgens bovenstaande kriteria te verlopen en dient dus zeer kritisch benaderd te worden. Dit neemt niet weg dat de komputer de arbeid van de boer kan verlichten, vooral op het psychische vlak. En door betere procesbeheersing kan de landbouw er ook milieuvriendelijker mee worden. Ongenuanceerd afwijzen lijkt ook bij de mikro-elektronika onverstandig en irreëel te zijn.

Greep op invoering

Boeren noch natuurbeschermers zijn gebaat bij de manier waarop tegenwoordig technologische ontwikkelingen in de landbouw tot stand komen. Dit besef biedt een basis om gezamenlijk te proberen meer greep op deze ontwikkelingen te krijgen. Daar zit heel wat aan vast, want een technologie maakt verschillende fasen door, voordat hij werkelijk in praktijk gebracht wordt. De fase van onderzoek en ontwikkeling is heel belangrijk, maar onttrekt zich in de praktijk grotendeels aan demokratische kontrole. Het meeste onderzoek is nu nog gericht op vergroting van de produktie en afgestemd op de behoefte van grote, moderne boerenbedrijven. Het Centrum voor Landbouw en Milieu probeert tegenwicht te bieden door zich te richten op milieuvriendelijke technologie. Daarnaast moet er, onder andere via de politiek, gestreefd worden naar een ombuiging van onderzoek en ontwikkeling van bijvoorbeeld de Wageningse instellingen in deze richting.

Wanneer een nieuwe technologie klaar is om ingevoerd te worden, maken overheid en bedrijfsleven afzonderlijk of gezamenlijk plannen. Ook deze plannenmakerij is meestal afgestemd op de bedrijven 'van de toekomst'. Druk op de zuivelkoöperaties om de belangen van *alle* boeren ter harte te nemen en beïnvloeding van het overheidsbeleid zijn in deze fase van groot belang.

De meest zichtbare fase, is die van de daadwerkelijke invoering. Als deze is aangebroken, is er al zoveel in gang gezet, dat het proces moeilijk meer is te stoppen. Toch kan er in deze fase nog fors bijgestuurd worden, bijvoorbeeld door de koöperatie te pressen om de kleine boeren te ontzien en bij de overheid een subsidieregeling af te dwingen. Of door het Produktschap voor de Zuivel richtlijnen te laten maken voor de wijze van invoering.

Samenwerking tussen boeren en natuurbeschermers betekent in onze ogen niet dat allerlei tegenstellingen en konflikten onder tafel gewerkt moeten worden. Maar het voorbeeld van de melktank brengt ons tot de konklusie dat een dergelijke samenwerking niet alleen in theorie, maar ook in de praktijk mogelijk én wenselijk is.

* Het onderzoeksrapport *"De melktank, de boeren, de DOMO en het milieu"* is te bestellen bij de Vakgroep Maatschappelijke Biologie (i.o.), Oudegracht 320, 3511 PL Utrecht à ƒ 6,— (betaling na ontvangst).